

OP ZOEK NAAR DE VERLOREN TIJD
DE KANT VAN GUERMANTES

A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU
OP ZOEK NAAR DE VERLOREN TIJD

1913

Du côté de chez Swann

De kant van Swann

1918

A l'ombre des jeunes filles en fleurs

In de schaduw van meisjes in bloei

1920-1921

Le côté de Guermantes

De kant van Guermantes

1921-1922

Sodome et Gomorrhe

Sodom en Gomorra

1923

La prisonnière

De gevangene

1925

La fugitive

De voortvluchtige

1927

Le temps retrouvé

De tijd hervonden

Marcel Proust OP ZOEK
NAAR DE VERLOREN TIJD

De kant van Guermantes

Vertaald door Thérèse Cornips

2018
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze vertaling kwam tot stand mede dankzij een bijdrage van
het Amsterdams Fonds voor de Kunst en het Prins Bernhard Fonds.

Copyright © 1954 Editions Gallimard, Parijs

Copyright Nederlandse vertaling © 1980 en 1983 Stichting

Thérèse Cornips

Eerste druk 1986

Zevende druk 2018

Oorspronkelijke titel *A la recherche du temps perdu*.

Le côté de Guermantes

Oorspronkelijke uitgever Editions Gallimard, Parijs (eerste uitgave
1920)

Omslagontwerp Leo Nickolls

Uitvoering omslag bij Barbara

Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 031 2410 0

NUR 302

debezigebij.nl

Aan Léon Daudet
aan de schrijver
van Le Voyage de Shakespeare,
Le Partage de l'enfant,
L'Astre noir,
Fantômes et Vivants,
Le Monde des images,
en van zovele meesterwerken,

aan de onvolprezen vriend,
als blijk
van erkentelijkheid en bewondering.
M.P.

De kant van Guermantes

I

Het ochtendlijk vogelgekewetter klonk Françoise saai in de oren; van ieder geluid van de 'meiden' schrok ze op; gestoord door hun voetstappen, vroeg ze zich af wat ze uitvoerden; wij waren namelijk verhuisd. Niet dat in ons oude huis het dienstpersoneel minder rondstommelde op hun mansarden; maar zij kende ze; ze had van hun heen en weer geloop iets vriendschappelijks gemaakt. Nu besteedde ze zelfs aan de stilte een pijnlijk gespannen aandacht. En omdat het in onze nieuwe buurt even kalm scheen als het rumoerig was op de boulevard waarop we voordien uitkeken, bracht het deuntje (al van verre hoorbaar, flauw doorklinkend als een orkestraal motief) van een langslopende man de balling Françoise de tranen in de ogen. En mocht ik haar dan hebben uitgelachen toen ze, in haar bedroefdheid een pand te moeten verlaten waar je 'zo van alle kanten gerespecteerd' werd, naar goed Combrays gebruik al huilend haar koffers pakte, de woning die de onze was geweest hoog verheffend boven welke mogelijke andere ook, nu daarentegen, ziende dat ze in het pas betrokken huis, waar ze van de conciërge die ons nog niet kende de voor haar geestelijke leeftocht onontbeerlijke blijken van achting niet had ontvangen, nagenoeg aan het verkwijnen was, zocht ik, die me, zo gemakkelijk als ik een voorbije situatie losliet, maar moeilijk aan een nieuwe aanpaste, heul bij onze oude dienstbode. Alleen zij kon me begrijpen; wie het zeker niet zou doen was haar jonge knecht; voor hem, die zo weinig als maar denkbaar was met Combray had uit te staan, was verhuizen, in een andere buurt wonen, iets als met vakantie gaan waarbij

het nieuwe aller dingen dezelfde verkwikking verschaftte als was je op reis; hij waande zich op het platteland; en een neusverkoudheid gaf hem, alsof hij in een wagon met een kierend raam op de tocht had gestaan, het verrukkelijke gevoel dat hij iets van de wereld had gezien; bij elke nies was hij weer verheugd een zo deftige betrekking te hebben gevonden, bij mensen die, zoals hij altijd al had gewild, veel reisden. Zonder dus aan hem te hoeven denken ging ik regelrecht naar Françoise; aangezien ik de spot had gedreven met haar tranen bij een vertrek dat mij niets deed, hield zij zich koel tegenover mijn treurnis omdat ze die deelde. Met de vermeende 'gevoeligheid' der nerveuzen neemt hun egoïsme toe; vertoon van ongemak waaraan zij bij zichzelf hoe langer hoe meer aandacht besteden kunnen zij van een ander niet velen. Françoise, die het geringste pijntje dat zij ondervond niet van zich kon afzetten, keek als ik me slecht voelde de andere kant op om me niet het genoeg te doen mij in mijn nood beklaagd of zelfs maar opgemerkt te zien. Zo gedroeg ze zich ook zodra ik met haar over ons nieuwe huis wilde praten. Trouwens, toen ze na een dag of twee in het huis dat we net hadden verlaten vergeten kleren moest gaan ophalen, terwijl ik ten gevolge van de verhuizing nog 'temperatuur' had en gelijk een boa constrictor die een os heeft ingeslikt smartelijk in mijn maag zat met een grote dekenkist die mijn gezichtsveld had te verstouwen, keerde zij, trouweloos als vrouwen zijn, terug met de mededeling dat ze het op onze oude boulevard niet om uit te houden had gevonden, dat ze zich toen ze er aankwam 'als een kat in een vreemd pakhuis' had gevoeld, dat ze nog nooit zulke ongemakkelijke trappen had gezien, dat ze er 'voor geen goud' meer zou willen wonen, al gaven ze haar 'een miljoen' – blote veronderstellingen – en dat álles (dat wil zeggen wat de keuken en de gangen betrof) veel beter was 'ingedeeld' in ons nieuwe huis. En het wordt tijd om te zeggen dat dit appartement – waar wij waren gaan wonen omdat het niet zo goed ging met mijn grootmoeders gezondheid en zij een zuiverder

lucht nodig had, reden die wij ons wel hadden gewacht haar te noemen – behoorde tot het hotel van de Guermantes.

Op de leeftijd dat Namen, doordat ze je een afbeelding bieden van het onkenbare waarmee je ze hebt volgegoten, je dwingen om zodra zij tevens een reële plek voor je aanduiden het een aan het ander gelijk te stellen, met het gevolg dat je in een stad op zoek gaat naar een ziel die zij niet kan bezitten, maar die je niet meer bij machte bent uit haar naam te bannen, zijn het niet alleen steden en rivieren waaraan zij – zoals allegorische schilderijen dat doen – een individualiteit verlenen, is het niet alleen de stoffelijke wereld die veelkleurig door ze is uitgedost en met wonderen bevolkt, maar ook de mensenwereld: ieder *château*, ieder vermaard herenhuis of paleis krijgt dan zijn vrouwe of fee, zoals wouden hun genius hebben en de wateren hun godheid. Soms, in de verborgenheid van haar naam, verandert de fee van gedaante, al naar de levende verbeelding die haar voedt; zo was de atmosfeer waarin Mme de Guermantes in mij leefde, na jarenlang alleen de gloed van een toverlantaarn en een kerkraam te zijn geweest, haar kleuren gaan doven toen geheel andere dromen haar doordrenkten met het schuimend nat van snelstromende beken.

Maar de fee kwijnt weg wanneer je de reële persoon die haar naam draagt nabij komt, want de naam begint op dat moment haar persoon af te spiegelen, en die bezit niets van de fee; wanneer je je weer van de persoon verwijdert kan de fee herrijzen; maar blijf je in de buurt, dan sterft de fee voorgoed, en met haar de naam, zoals de familie de Lusignan moest uitsterven op de dag dat de fee Mélusine zou verdwijnen. Dan is de Naam, onder wiens steeds weer overgeschilderd oppervlak je op den duur misschien het oorspronkelijke, mooie portret had gevonden van een onbekende die je nimmer zult hebben aanschouwd, nog maar het simpele, fotografische identiteitsbewijs waarop je je verlaat om te weten of je bekend bent met, al dan niet een groet moet brengen aan, iemand die je tegen-

komt. Maar een gewaarwording van een vroeger jaar hoeft je geheugen maar in staat te stellen om weer – als mechanische muziekinstrumenten die nog de klank en stijl hebben van de verschillende toonkunstenaars door wie ze zijn bespeeld – die naam te horen met dat bijzondere timbre dat hij toen in jouw oren had, of je voelt aan die schijnbaar onveranderde naam de afstand gelegen tussen de successieve dromen die zijn identieke syllaben voor je inhielden. Heel even kun je uit de opnieuw gehoorde trillers waarmee hij in die en die voorbije lente aansloeg, als uit de kleine tubes die bij het schilderen worden gebruikt, de juiste, vergeten, geheimzinnige, heldere nuance halen van de dagen die je je dacht te herinneren toen je als een slechte schilder aan het hele, op één doek uitgesmeerde verleden de conventionele tonen gaf, alle eender, van een ongericht geheugen; terwijl nu juist elk van de vele tijdstippen waaruit het is samengesteld, voor de oorspronkelijkheid van zijn creatie, in een unieke harmonie, de kleuren van toen gebruikte die je niet meer kent, en die mij bijvoorbeeld nog ineens in verrukking brengen als de naam Guermantes een ogenblik lang na zoveel jaren de klank herkrijgt, zo anders dan die van nu, die hij op de trouwdag van Mlle Percepied voor me had, en me weer dat fluwelige, te glanzende, te nieuwe mauve geeft van de bollende strikdas van de jonge hertogin en, als niet te plukken, weer opbloeiende maagdenpalm, haar zonnig blauw glimlachende ogen. En de naam Guermantes van toen is ook als zo'n kleine ballon waarin zuurstof zit opgesloten of een ander gas: als het me lukt om hem te laten knappen, eruit te laten ontsnappen wat hij inhoudt, adem ik de lucht van het Combray van dat jaar, van die dag, vermengd met de geur van meidoorn, meewaiend met de wind van de hoek van het plein, voorbode van de regen, die de zon beurtelings liet opvliegen, zich liet neervlijen over het rode wollen vloerkleed van de sacristie en er de glanzende, haast roze vleeskleur van geranium overheen liet strijken, van een, te midden van de blijdschap, als het ware wagneriaanse lieflijkheid die de festiviteit iets zo

voornaams deed behouden. Maar ook buiten zulke zeldzame ogenblikken waarin je plotseling die oorspronkelijke entiteit voelt opspringen en binnen de nu dode letters weer haar fraai gedreven vorm voelt aannemen – en al hebben namen, als een prismatische tol die te snel draait en grijs lijkt, in de warrelende draaikolk van het dagelijkse leven al hun kleur verloren –, kun je allengs, wanneer je zit te mijmeren en nadenkt, en om tot het verleden terug te keren de altijddurende beweging die je meesleurt probeert te verlangzamen, te onderbreken, vlak naast elkaar, maar duidelijk van elkaar te onderscheiden, de tinten weer zien verschijnen die in de loop van je bestaan eenzelfde naam achtereenvolgens aan je vertoonde.

Welke vorm zich in die naam voor mij aftekende wanneer mijn min me in slaap zong – waarschijnlijk zonder te weten, evenmin als ik nu, ter ere van wie het was gecomponeerd – met het oude lied *Gloire à la marquise de Guermantes*, of, enkele jaren later, wanneer de oude Maréchal de Guermantes tot trots van mijn kindermeisje op de Champs-Élysées bleef stilstaan en ‘Wat een mooi kind!’ zei en uit een klein snoepdoosje uit zijn zak een flikje haalde, weet ik natuurlijk niet. Die jaren van mijn eerste kindertijd maken geen deel meer van mij uit, ze staan buiten me, ik kan er alleen iets over te weten komen, zoals met wat er heeft plaatsgehad vóór je geboorte, uit andermans verhalen. Maar daarna vind ik over de duur dat ik diezelfde naam in mij omdroeg achtereenvolgens zeven of acht verschillende beelden; de eerste waren de mooiste: allengs moest mijn droom, door de werkelijkheid genoopt een onhoudbare stelling te verlaten, er weer wat van prijsgeven, om vervolgens opnieuw tot verder terugwijken te worden gedwongen. En tegelijk met Mme de Guermantes veranderde haar woonstee, eveneens voortgesproten uit die naam, van jaar tot jaar gediend dankzij deze of gene opgevangen uitspraak die ingreep in mijn dromerijen: die woonstee weer spiegelde ze tot in zijn bouwstenen, spiegelend geworden als het oppervlak van een wolk of een meer. Een burcht zonder

diepte, een vlek, meer niet, van oranjeachtig licht, van waaruit hoog zetelend de landsheer en zijn gemalin over leven en dood hunner vazallen beslisten, had plaatsgemaakt – aan het verre eind van die ‘kant van Guermantes’ waar ik op mooie middagen zo dikwijls met mijn ouders de loop van de Vivonne volgde – voor dat domein met zijn onstuimige stromen waar de hertogin mij op de forel leerde vissen en me de namen bijbracht van de bloemen die in parse en rozerode trossen de lage stenen muurtjes tooiden van de omringende velden; daarna was het het erfland geweest, de poëtische grond, waarop het fiere geslacht der Guermantes als een vergelende, met festons versierde toren al boven Frankrijk oprees toen de lucht, daar waar later de Notre-Dame van Parijs en de Notre-Dame van Chartres zouden opdoemen, nog leeg was; toen op de heuveltop van Laon nog niet het schip van de kathedraal rustte als op de top van de berg Ararat de Ark van de Zondvloed gevuld met Aartsvaderen en Rechtaardigen, gespannen uitzierend door de vensters of Gods toorn is bedaad, de plantensoorten met zich meevoerende die zich over de aarde zullen vermenigvuldigen, boordevol dieren die zelfs voor de dag komen door de torens, waar ossen, vredig over het dakwerk stappend, hoog over de vlakten van Champagne kijken; toen de reiziger die tegen de schemer Beauvais verliet de zwarte vertakte vleugels van de kathedraal al zwenkend, wijd uitgeslagen tegen het gouden scherm van de zonsondergang, nog niet achter zich aan zag komen. Het was, dat Guermantes, als het kader van een roman, een denkbeeldig landschap dat ik me met moeite kon voorstellen en met des te groter verlangen wilde ontdekken, een enclave, te midden van reële landerijen en wegen die plotseling waren doortrokken van heraldieke kenmerken, twee uur gaans van een station, ik herinnerde me de namen van naburige gehuchten alsof ze waren gelegen aan de voet van de Parnassus of de Helicon, ze kwamen me voor als onschatbaar bijzonder, zijnde de materiële voorwaarden – in de wetenschappelijke topografie – voor de totstandkoming van een

mysterieus fenomeen. Ik zag weer de wapenschilden die op de voeting onder de kerkraden van Combray staan geschilderd en waarvan de kwartieren zich eeuw na eeuw hadden gevuld met alle heerlijkheden die het illustere huis door huwelijk of gewin uit alle windstreken van Duitsland, Italië en Frankrijk tot zich had getrokken: onafzienbare gebieden van het Noorden, machtige steden van het Zuiden, samengekomen en samengevoegd in Guermantes, om in zijn azuren veld, met verlies van hun stoffelijkheid, allegorisch hun wachttorens van sinopel en hun kasteel van zilver in te schrijven. Ik had horen vertellen over de beroemde wandtapijten van Guermantes, en ik zag ze, middeleeuws en blauw, wat dik, als een wolk afsteken tegen de amaranten, legendarische naam, aan de voet van het antieke woud waar Childebert zo vaak op jacht ging, en de geheimen van dat mysterieuze binnenste van het domein, van die verte der eeuwen, leek ik zo goed als met een reis te kunnen doorgronden als ik in Parijs maar heel even vlak bij Mme de Guermantes zou komen, vorstin van het gebied en vrouwe van het meer, alsof haar gezicht en haar woorden de plaatselijke tover zouden bezitten van het hoogstammig hout en de oevers en dezelfde eeuwenoude bijzonderheden van de *coutumier** in haar archieven. Maar toen had ik Saint-Loup leren kennen; hij had me verteld dat het kasteel pas Guermantes was gaan heten in de zeventiende eeuw, toen het in het bezit van zijn familie was gekomen, die voor die tijd in de omgeving was gevestigd, maar wier adellijke titel niet uit de streek stamde. Het dorp, naderhand gebouwd, ontleende zijn naam aan het kasteel, en opdat het uitzicht niet zou worden bedorven regelde een van kracht gebleven servituut het beloop van de straten en de hoogte van de huizen. Wat betreft de wandtapijten, die waren van Boucher, in de negentiende eeuw gekocht door een kunstlievende Guermantes, en hingen, samen met middelmatige jachtaferelen die hij zelf had

* Boek waarin opgetekend het oude Franse gewoonterecht. (vert.)

geschilderd, in een oerlelijke, met oriëntaal en pluche beklede salon. Door deze onthullingen had Saint-Loup elementen in het kasteel binnengebracht die de naam Guermantes vreemd waren en niet langer toelieten dat ik uitsluitend aan de welluidendheid van zijn syllaben het metselwerk voor zijn constructie ontleende. Het in zijn vijver weerspiegelde kasteel werd toen uit hun naam weggewist, en wat mij rond Mme de Guermantes als haar woonstee was verschenen was haar particuliere hotel in Parijs, het *hôtel de Guermantes*, diafaan als zijn klank, want geen enkel materieel, ondoorzichtig element kwam er de transparantie van verduisteren en afdichten. Zoals de kerk niet alleen de tempel, maar ook de verzamelde gelovigen betekent, zo omvatte dat Guermantes-huis al degenen die deelhadden aan het leven van de hertogin; maar deze intimi die ik nooit had gezien waren voor mij niet meer dan beroemde en poëtische namen, en doordat zij alleen mensen kenden die eveneens niet meer dan namen waren vergrootten en beschermden zij het mysterie van de hertogin des te meer, wijd een halo om haar heen spreidend die hooguit geleidelijk verflauwde.

Op de feesten die ze gaf – aangezien ik me van de genodigden geen enkele lijfelijke gedaante voorstelde, geen snor, geen rijglaars, noch enige uitlating die banaal of desnoods origineel was op een menselijke, rationele wijze – hield die warreling van namen, rond het beeldje van Saksisch porselein dat Mme de Guermantes was een geringere substantiele materie aandrager dan een maaltijd van spoken of een bal van geesten zou hebben gedaan, haar glazen huis van een vitrineachtige transparantie. En toen Saint-Loup mij anekdotes had verteld over de huiskapelaan, over de tuinlieden van zijn nicht, was het *hôtel de Guermantes* – zoals misschien eertijds ook een Louvre dat was geweest – een soort *château* geworden, midden in Parijs omgeven, krachtens een overoud, merkwaardigerwijs in stand gebleven recht, door zijn erfelijke domeinen waarover zij nog feodale privileges

deed gelden. Maar deze laatste woonstee was op zijn beurt vervulchtigd toen wij vlak bij Mme de Villeparisis een van de appartementen grenzend aan dat van Mme de Guermantes waren komen bewonen in een vleugel van haar huis. Het was een van die voorname huizen zoals er misschien nog enkele bestaan, waar je op het binnenplein langs de zijkanten – hetzij aangeslibd op het tij der democratie, hetzij overgebleven uit vroeger tijden toen de diverse ambachten zich rond het herenhuis schaarden – vaak kleine winkeltjes en werkplaatsen had, zo niet een schoenmakers- of kleermakerspothuis zoals je die wel geleund ziet tegen de flanken van kathedralen die de esthetiek van bouwkundigen ongemoeid heeft gelaten, een portier-klussenman die kippen hield en bloemen kweekte, en achter op de binnenplaats, in het middengebouw, een *comtesse* die als ze in haar oude kales met tweespan uitreed, op haar hoed een paar ogenschijnlijk uit het tuintje van de portiersloge ontsnapte klimkersen vertonend (en naast de koetsier een livreaknecht die bij elk adellijk huis in de buurt afsteeg om er een omgevouwen visitekaartje te deponeren), de kinderen van de conciërge en haar huurders burgerheren en -dames die op dat moment haar weg kruisten en die ze in haar laatdunkende beminlijkheid en egalitaire hoogheid over één kam schoor, gelijkelijk glimlachjes en handgebaartjes toewierp.

In het huis dat wij waren komen bewonen was de *grande dame* achter op het binnenplein een hertogin, elegant en nog jong. Het was Mme de Guermantes, en dankzij Françoise bezat ik al snel gegevens over het particuliere hotel. Want de Guermantes (die door Françoise dikwijls werden aangeduid met *beneden* of *onder*) hadden haar constante aandacht, van de vroege ochtend, als ze terwijl ze Mama kapte, met een verboden, onbedwingbare, steelse blik op de binnenplaats, zei: ‘Hee, twee nonnetjes, die moeten zeker *onder* wezen’, of: ‘Gut, wat een beste fazanten in het keukenraam, je hoeft niet te vragen waar of dat die vandaan komen, de hertog is zeker wezen jagen’, tot de late avond, als ze, terwijl ze mijn spullen

voor de nacht klaarlegde, bij het geluid van een piano, een flard van een liedje, concludeerde: 'Ze hebben bezoek *beneden*, het gaat er lustig toe'; op haar regelmatige gezicht, onder het nu witte haar, streek dan een geanimeerde, kuise glimlach uit haar jeugd heel even al haar trekken glad, stemde ze op elkaar af in een stijlvolle, onberispelijke stand, als voor een contradans.

Maar het moment in het leven van de Guermantes dat Françoises belangstelling het hevigst prikkelde, haar het meest voldaan stemde en tevens het meest stak, was nu juist dat waarop de inrijpoort wagenwijd openging en de hertogin in haar kales stapte. Dat was meestal kort nadat ons huispersoneel klaar was met de plechtige viering van die soort Pesach die geen verstoring gedooft, genaamd hun middageten, gedurende hetwelk het zozeer 'taboe' was om hen te schellen dat zelfs mijn vader het niet zou hebben gewaagd, wel wetend overigens dat ook bij de vijfde bel geen van hen, zo min als bij de eerste, overeind zou zijn gekomen, en dat dus de onbehoorlijkheid die hij beging volstrekt verloren moeite was, en bovendien niet zonder nadelige gevolgen bleef voor hemzelf. Want Françoise (die sinds ze oud was geworden bij het minste of geringste wat je noemt een begrafenisgezicht zette) zou hem beslist de hele dag hebben laten aankijken tegen een gelaat vol hiëroglifische rode vlekken die openlijk, zij het op moeilijk te ontcijferen wijze, naar buiten toe haar ernstige redenen tot misnoegen en lange memorie van grieven uitdreegen. Ze gaf er trouwens, voor zich uit prevelend in de ruimte, wel tekst en uitleg bij, maar zonder dat wij haar woorden goed konden verstaan. Ze noemde dat – ervan uitgaand dat het voor ons niet om te harden was, 'dodelijk', 'grievend' – ons de godganse dag 'de stille metten lezen'.

Na voltooiing van het laatste ritueel schonk Françoise, die als bij de vroege christenen tegelijk voorganger en belijder was, zich een laatste glas wijn in, knoopte het servet van haar hals, vouwde het op, stak het door een ring, bedankte met

lede ogen ‘haar’ jonge knecht die uitsloverig had gezegd: ‘Toe Madame, nog een druifje, ze zijn heerlijk’, en ging meteen het raam openzetten, zogenaamd omdat het veel te warm was ‘in deze ellendige keuken’. Onder het omdraaien van de vensterknop en het scheppen van een luchtje wierp ze terzelfder tijd gezwind een ongeïnteresseerde blik op het uiterste eind van de binnenplaats, verkreeg tersluiks de zekerheid dat de hertogin nog niet zover was, liet haar ogen een ogenblik vol laatdunkende hartstocht koesterend over het ingespannen rijtuig gaan, en sloeg ze, dit moment van aandacht besteed zijnde aan aardse zaken, ten hemel, een hemel waarvan ze onder de aanraking van de zoele, zonnige lucht de zuiverheid al had voorvoeld; en ze keek naar de plek in de hoek van het dak waar ieder voorjaar, vlak boven de schoorsteen van mijn kamer, duiven kwamen nestelen van het soort dat roekoede in haar keuken in Combray.

– O Combray! riep ze. (En de bijna gezongen declameertoon van die aanroep zou je doen vermoeden, net als de Arlesiaanse zuiverheid van haar gezicht, dat Françoise uit het zuiden stamde en dat het verloren vaderland dat ze bewoende maar een adoptief vaderland was. Maar zoiets berust misschien op een misvatting, want welke provincie heeft niet, lijkt wel, haar ‘Midi’, en hoeveel Savoyards en Bretons kom je niet tegen bij wie je dat zoetgevooisde transponeren van lange en korte klinkers aantreft dat zo karakteristiek is voor de zuiderlingen!) Ach Combray, zal ik je ooit nog terugzien, mijn lieve land! Zal ik ooit nog je meidoorn zien en onder onze ouwe sering zitten, en de lieve lange dag naar de vinken luisteren en naar de Vivonne die zo stilletjes ruist dat het is of je iemand hoort fluisteren, in plaats van aldoor die ellendige bel te moeten horen van onze jonge meneer die me geen halfuurtje rust gunt of hij laat me die verdikkese gang weer op en af hollen. En dan vindt hij nog dat ik er niet gauw genoeg aankom, nee, je moet rúiken dat hij gaat bellen, en als je een tel te laat ben krijgt hij een driftaanval van jewelste. Ach m’n lieve

Combray, misschien zie ik je pas weer terug als ik dood en wel onder de grond word gestopt. Dan kan ik je mooie sneeuw-witte meidoorn niet meer ruiken. Maar ik denk dat ik in mijn doodsslaap nog het drie keer slaan van de klok zal horen dat me dan al heeft verdoemd in dit leven.

Maar ze werd onderbroken door het geroep van de vestenmaker, dezelfde die indertijd mijn grootmoeders sympathie had gewonnen toen ze Mme de Villeparisis een bezoek had gebracht en die bij Françoise niet minder hoog stond aangeschreven. Hij had toen hij het raam hoorde opengaan opgekeken en probeerde al een poosje de aandacht te trekken van zijn buurvrouw om haar goedendag te zeggen. De koketterie van het jonge meisje dat Françoise was geweest vermooide dan ter ere van M. Jupien het knorrige gezicht van onze oude, door de last der jaren, door humeurigheid en de hitte van haar fornuis vergroefde dienstbode, en in de bevallige groet die ze de vestenmaker toezond zat een innemende mengeling van terughoudendheid, familiariteit en preutsheid; maar ze groette hem niet hardop, want ze mocht mama's geboden dan overtreden door op de binnenplaats te kijken, ze zou niet zover durven gaan om door het raam een praatje te maken, wat haar, naar ze zei, van de kant van Madame 'een heel kapittel' zou hebben gekost. Ze wees naar het ingespannen rijtuig met een gezicht of ze wilde zeggen: 'Mooie paarden, hè?', maar binnensmonds prevelend: 'Wat een ouwe sjabrak!' en eigenlijk vooral omdat ze wist dat hij er, met zijn hand boven zijn mond om te worden verstaan zonder zijn stem te verheffen, op zou reageren met: 'U zou er ook kunnen hebben als u wou, en misschien wel meer dan zij, maar u geeft niet om dat soort dingen.'

En Françoise, na een bescheiden, vaag, opgetogen handgebaar dat ongeveer betekende: 'Ach, ieder zijn meug; hier houden we van eenvoud', sloot het raam uit vrees dat mama er aankwam. Die 'u' die er meer paarden op na hadden kunnen houden dan de Guermantes waren wij, maar Jupien had

gelijk met in de tweede persoon te spreken, want op een paar volstrekt persoonlijke gevoelens van eigenwaarde na (zoals het plezier dat ze er in had om wanneer ze aan één stuk door hoestte, en het hele huis bang was om te worden aangestoken, met een irritant hoonlachje te beweren dat ze niet verkouden was), leefde Françoise, als de soort planten die een dier waarmee ze een volkomen eenheid vormen voedt met spijs die het voor ze vangt, eet en verteert, en die ze in hun laatste, kant en klaar op te nemen residuüm krijgen voorgezet, met ons in symbiose; wij waren het die met onze gedegenheid, ons fortuin, onze levensstijl, onze positie, tot taak hadden alle kleine strelingen der eigenliefde te bewerkstelligen waaruit – samen met het erkende recht om vrijelijk en naar oud gebruik de cultus van het middagmaal te beoefenen, met inbegrip van het luchtje scheppen, na afloop, aan het raam, wat rondkuieren bij het doen van haar inkopen, en een zondags vrijaf om haar niet te bezoeken – de portie tevredenheid bestond die ze in haar leven niet kon ontberen.

Het valt dan ook te begrijpen dat Françoise de eerste dagen bijna weggewijnde, ten prooi – in een huis waar al mijn vaders eretels nog niet bekend waren – aan een zeer dat zijzelf *ennui*, kniezerigheid, noemde, *ennui* in de sterke betekenis die het bij Corneille heeft of in brieven van soldaten die op een gegeven moment de hand aan zichzelf slaan omdat ze zich te veel ‘verkniesen’ van hartzeer om hun meisje, om hun dorp. Françoises kniezerigheid was spoedig genezen, en wel door Jupien, want hij verschaftte haar onmiddellijk een genoeg even groot als wanneer wij werkelijk zouden zijn overgegaan tot de aanschaf van een rijtuig, een subtieler genoeg bovendien. ‘Heel brave mensen die Juliens’ (Françoise paste nieuwe namen graag aan bij die ze al kende), ‘bovenste beste mensen en dat is ze ook aan te zien.’ Jupien wist inderdaad te begrijpen en aan eenieder duidelijk te maken dat wij alleen daarom geen eigen equipage hielden omdat we dat niet wilden.

Deze vriend van Françoise was sinds hij een baan op een

ministerie had gekregen weinig thuis. Aanvankelijk vestenmaker, samen met de 'kleine meid' die mijn grootmoeder voor zijn dochter had aangezien, was hij er niet langer bij gebaat zijn beroep uit te oefenen toen het meisje, dat hoewel nog bijna een kind, al heel goed een torn in een rok kon herstellen toen mijn grootmoeder destijds een bezoek aan Mme de Villeparisis was gaan brengen, de kant van de dameskleding was opgegaan en rokkennaaister was geworden. Begonnen als 'speldenmeisje' bij een modiste, waar ze hier en daar een steek naaide, een volant reeg, een knoop of 'drukkertje' aanzette of een tailleband afwerkte met haken en ogen, om daarna tweede en vervolgens eerste hulp te worden, was ze eigen klanten gaan krijgen uit de beste kringen en werkte nu thuis, te weten op onze binnenplaats, meestal met een vriendin of twee van het atelier die ze als leermeisjes in dienst had. Sindsdien was Jupiens aanwezigheid overbodig geworden. Zeker kreeg het meisje, een grote meid geworden, nog dikwijls opdrachten voor vesten. Maar geholpen door haar vriendinnen, had ze verder niemand nodig. Jupien, haar oom, had dan ook een baan gezocht. In het begin kon hij tussen de middag thuiskomen, later, toen hij definitief de vervanger was geworden van de man die hij eerst alleen assisteerde, niet voor etenstijd 's avonds. Zijn 'vaste aanstelling' vond gelukkig pas enkele weken na onze intrek plaats, zodat Jupiens vriendelijkheid vrij lang werkzaam kon zijn om Françoise zonder al te veel pijn over die zo moeilijke eerste tijd heen te helpen. Overigens moet ik bekennen, zonder te loochenen hoezeer hij van pas kwam als 'overgangsmedicijn' voor Françoise, dat Jupien me op het eerste gezicht niet erg was bevallen. Van een korte afstand gezien gaven zijn ogen, boordevol meewarige, dromerige treurnis die alle effect tenietdeed dat zijn volle wangen en florissante gelaatskleur anders zouden hebben gehad, de indruk dat hij zwaar ziek was of pas een groot verlies had geleden. Niet alleen was dat niet het geval, maar was hij zodra hij, overigens op zeer welbespraakte wijze, iets zei veeleer kil

en spottend. Ten gevolge van die tegenstrijdigheid tussen zijn blik en zijn woorden had hij iets onechts dat antipathiek aandeed en waar hijzelf hinder van leek te hebben op de manier van een gast in colbert op een soiree waar iedereen in rok is, of van iemand die, aangesproken door een vorstelijk persoon, niet weet hoe hij zich dient uit te drukken en de moeilijkheid omzeilt door zich te beperken tot een zinnetje van niets. De vergelijking gaat in zoverre mank dat de conversatie van Jupien juist boeiend was. Ik ontdekte dan ook al gauw dat hij – en dat strookte misschien met zijn door de ogen overspoelde gezicht – een uitzonderlijke intelligentie bezat, van een zo natuurlijke literaire inslag als ik zelden ben tegengekomen, in die zin dat hij, vermoedelijk zonder enige ontwikkeling, hoogstens verkregen met behulp van een paar in zijn jeugd doorgelezen boeken, beschikte over een buitengewoon vindingrijk taalscheppend vermogen. De begaafde mensen die ik had gekend waren jong gestorven. Ik was er daarom van overtuigd dat Jupien niet lang meer te leven had. Hij was een uiterst fijngevoelig en grootmoedig mens, vol goedheid en meelevens.

Zijn rol in Françoises leven was al spoedig niet langer onontbeerlijk. Zij had leren zorgen voor invallers. Zelfs als een leverancier of een knecht een pakje kwam brengen wist Françoise, al deed ze of ze zich niet aan hem ophield en wees ze hem met een effen gezicht alleen een stoel terwijl zij doorging met haar werk, de paar minuten die hij in afwachting van mama's antwoord in de keuken doorbracht zo handig uit te buiten dat hij zelden of nooit vertrok zonder onuitwisbaar de overtuiging ingeprent te hebben gekregen dat 'wij er daarom geen hadden omdat we niet wilden'. Overigens mocht ze dan graag willen weten dat wij 'geld hadden' (*d'argent*, zoals zij het zei, want het gebruik van wat Saint-Loup noemde de partitieve lidwoorden was haar vreemd en ze sprak van '*avoir d'argent*', '*apporter d'eau*'), het was niet zo dat in Françoises ogen rijkdom zonder meer, rijkdom zonder degelijkheid, het hoog-

ste goed was; maar degelijkheid zonder rijkdom was evenmin haar ideaal. Rijkdom was voor haar als het ware een noodzakelijke conditie, bij ontstentenis waarvan er in degelijkheid geen verdienste en geen aardigheid zou schuilen. Zij maakte tussen de twee zo weinig onderscheid dat zij ze op den duur elkaars kenmerken was gaan verlenen, comfort verwachtte van degelijkheid en iets stichtelijks zag in rijkdom.

Het raam eenmaal gesloten hebbend, tamelijk snel (anders zou mama, schijnt het, haar ‘van alles naar het hoofd hebben geslingerd’) begon Françoise zuchtend de keukentafel af te ruimen.

– In de rue de la Chaise wonen ook Guermantes, zei de huisknecht, ik heb een vriend gehad die daar werkte, hij was tweede koetsier bij ze. En ik ken iemand, geen maat van mij dus, maar een zwager van een maat van mij, die is samen met een pikeur van de baron de Guermantes in dienst geweest. ‘En mijn tante op een houtvlot!’ liet de huisknecht erop volgen, naar zijn gewoonte om, zoals hij de deuntjes van het jaar neuriede, zijn verhalen te doorspekken met de laatste grapjes.

Françoise met haar vermoeide oude-vrouwenogen, die overigens, aan een wazige horizon, alles van Combray nog zagen, onderkende niet het grappige, maar wel dat het er zijn moest in die woorden, want het werd te berde gebracht zonder samenhang met het onderwerp van het gesprek, en op een kernachtige toon, door iemand van wie ze wist dat het een grapjas was. Ze glimlachte dan ook welwillend, met verrukte ogen, of ze wilde zeggen: ‘Die Victor, altijd dezelfde!’ Het was haar trouwens wel te moede, want ze wist dat het horen debiteren van dergelijke gezegden in de verte te maken had met de vele beschaafde genoegens van het sociale verkeer waarvoor mensen uit alle rangen en standen haastig toilet maken en het risico van een kou lopen. Bovendien dacht ze dat ze in de huisknecht een vriend had omdat hij zich voortdurend verontwaardigd uitliet over de verschrikkelijke maatregelen die de Republiek tegen de clerus zou treffen. Françoise was er